

Neoficiální literatura

Struktura a dimenze jevu v Česku a Bulharsku

ANŽELINA PENČEVA

V osmdesátých letech jsem byla nakladatelskou redaktorkou v největším bulharském nakladatelství na překladovou literaturu, respektive jsem se odborně zabývala vydáváním české oficiální literatury v Bulharsku. Některá díla z tohoto okruhu jsem i sama přeložila do bulharštiny, a jak tomu obvyčejně bývá, měla jsem k nim doslova emocionální vztah. Snad proto můj původní záměr byl přispět na této konferenci referátem s pracovním názvem „Perličky na dně bažiny“, který měl akcentovat některé relativně vysoké literární hodnoty stvořené během posledních dvou desetiletí socialistického režimu v obou zemích v rámci oficiální literatury. Časem se mi však takové téma začalo zdát nemístné, zbytečné, ne-li přímo nepoctivé. Jako mnohem závažnější, ba přímo osudový se mi začal jevit problém obrovské disproporce v dimenzích tzv. neoficiální literatury v Česku a v Bulharsku. Tento problém mimochodem znepokojuje už tucet let nejen mne a další bulharské bohemisty. V bulharské společnosti je totiž problematika českého disentu a české exilové literatury poměrně dobře známá. I před tzv. bulharskou listopadovou revolucí o ní měl přehled nejen úzký okruh víceméně opozičně naladěných intelektuálů, nýbrž převážná část tzv. kulturní veřejnosti. To lze vysvětlit užšími kulturně-historickými vztahy mezi oběma národy již od dob obrození a dost aktivními odbornými styky českých a bulharských spisovatelů a vědeckých pracovníků v šedesátých až osmdesátých letech. Bulharská bohemistika byla též vždy vysoce aktivní a spojovala značnou informovanost s osobním zaujetím. Proto by nemělo překvapovat, že po roce 1989 bylo na několik let „české téma“ jedním z nejpreferovanějších témat nového svobodného bulharského tisku. V dotyčných četných publikacích převládaly dva akcenty. Za prvé – nadšení z možnosti konečně vyslovit plnou pravdu o tak dlouho utajovaných a tak obdivuhodných společensko-estetických jevech. Za druhé – vyslovená či nevyslovená otázka, proč v bulharské literatuře obdobné procesy proběhly v nesrovnatelně, až hanebně drobnějším měřítku. Ocitujme na

důkaz toho výrok jednoho z nejúspěšnějších bulharských exilových spisovatelů Dimitara Bočeva: „Výběr (bulharské neoficiální literatury – pozn. A. P) za celá čtyři desetiletí není nijak zvlášť velký. Člověk by těžko napočítal i deset jmen.“ Následuje výčet třinácti spisovatelů a nelítostný závěr: „(...) no, to je tedy veškerá poctivá bulharská literatura za bezmála půl století existence.“ Bočev příkře obviňuje své písčící kolegy z absence nejen mravního maxima, nýbrž i mravního minima. Vskutku, nevkusná a dost agresivní vlna čerstvě vylíhnutých disidentů a nepřátel Živkovova režimu, která se u nás rozlila po roce 1989, vyvolala protivlnu výčitek typu „kde máte své šuplíkové knihy?“ (skutečně se takových téměř neukázalo) a „kde jste byli, když se Jan Palach upálil, když Václav Havel seděl ve vězení a když Jiří Menzel řídil taxík?“ (citát z bulharských novin). Česká neoficiální literatura a český disident se skutečně staly zrcadlem, průběžským kamenem svých bulharských protějšků (a to ve značně větší míře než třeba disident polský či ruský). Bohužel, výsledek této komparace vyznívá pro bulharskou skutečnost dost neutěšeně. Tento referát je pokusem popsat bulharskou situaci a vysvětlit příčiny naznačené zjevné disproporce. Omezím se jen na obecný popis bulharské neoficiální literatury ze sedmdesátých a osmdesátých let. Paralely s českou situací se bezpochyby nabídnou samy.

Především bych uvedla vysoce příznačný fakt, že až na několik dílčích časopi-
seckých a novinových článků nevyšla doposud v Bulharsku ani jedna souvislá
knížeň publikace pojednávající o bulharské neoficiální literatuře. Navíc – sou-
hrnné pojmy jako „tři bulharské literatury“, „bulharská disidentská literarura“
a dokonce „bulharská exilová literatura“ se prakticky neukázaly jako funkční,
operacionální, strukturální. Mluvilo se jen o spisovatelích-disidentech, o exilo-
vých spisovatelích atd. Sem a tam se mihl pojem „bulharský samizdat“, ale ani
ten se neustálil jako závažný nástroj kriticko-historické reflexe. V zatím jedi-
ných komplexních „porevolučních“ dějinách bulharské literatury – *Stručné dě-
jiny bulharské literatury*, autor Svetlozar Igov, Sofia, 1996 – není problematice
neoficiální literatury věnována zvláštní kapitola. Zmínky o politicko-ideologic-
ké situaci a o vzpouře části intelektuálů vůči ní jsou roztroušeny v pojednáních
o dílčích žánrech a obdobích. Igov, sám představitel oné vrstvy bulharské inte-
ligence, která se pohybovala na hraně disentu, popisuje sedmdesátá léta jako do-
bu stagnace, během níž jsou málem jediným projevem antitotalitního odporu
eseje Georgiho Markova na rozhlasové stanici BBC. V osmdesátých letech po-
cít „nesnesitelnosti bytí“ a rebelantství mladších generací spisovatelů sílí. Jako
kontrapunkt tzv. „dubnového entuziasmu“ (podle pověstného pléna z dubna
1956, kdy byl napaden kult osobnosti a některé příliš totalitní praktiky komu-

nistické strany) jsou uvedeny absurdistická ponurá groteskní satira Konstantina Pavlova a surrealistická asociativní protestní poezie Binja Ivanova.

Ve středoškolské učebnici bulharské literatury z roku 1996 neoficiální literatura rovněž není vymezena z celkového literárního proudu, její specifičnost není akcentována, nepodniká se pokus o systematický popis jevu. To není nedbalost ani mechanické sledování starých schémat; spíše způsob prezentace jevu odpovídá jeho reálným dimenzím.

Vskutku souvislejší obraz dílčích proudů bulharské neoficiální literatury si můžeme vytvořit jedině na základě publikací v literárních periodikách z období 1989–2001. Toto je i základem mého referátu, ačkoliv při důkladnějším seznámení s dotyčnými příspěvky se člověk těžko může zbavit pocitu, že je v nich situace značně zkreslená – jak ve směru nadšeného přeceňování, tak i ve směru shovívavého či prezíravého podceňování.

U **exilové literatury** (nazývané v Bulharsku též „tamizdatem“) rozlišujeme dílčí případy. U světoznámých literárních teoretiků, jako jsou Julia Kristeva, Cvetan Todorov, Cvetan Marangozov, ani nejde o exil, o politickou emigraci, nýbrž o emigraci intelektuální, za účelem lepší realizace tvůrčího potenciálu. (Nicméně je evidentní, že při jiném duchovním klimatu v Bulharsku a při absenci zákazu volného cestování do zahraničí by možná zmínění tvůrci dali přednost působení ve své vlasti.) Jejich díla se nedají zařadit do proudu bulharské exilové literatury i z jiného důvodu – nejsou totiž obrácena k bulharské skutečnosti, nenesou žádné stopy „bulharskosti“. V tomto smyslu je příznačné, že i v odkazech v ne-bulharských vědeckých pracích jsou zmínění literáti citováni jako příslušníci nikoli bulharského národa.

Další okruh zahrnuje autory, kteří účinkovali především v oblasti novinářství, hlavně v bulharských redakcích různých zahraničních rozhlasových stanic. Ovšem, jejich „reportáže“ a „komentáře“ často vykazují znaky vysoké literatury, přinejmenším dobré esejistiky. Právě k tomuto žánru se obrátil i G. Markov po své emigraci, ačkoliv předtím byl uznávaným prozaikem a dramatikem. Jiný představitel této kategorie byl Vladimír Kostov, před emigrací důstojník StB a velmi populární novinář Bulharské tiskové agentury, který se po roce 1989 jako jeden z mála vrátil natrvalo do Bulharska.

„Čistých“, „profesionálních“ spisovatelů v exilu bylo skutečně jen velmi málo – Dimitar Bočev, Atanas Slavov, Asen Ignatov, Asen Asenov, který dokonce vydával v roce 1976–1983 v západním Berlíně literární časopis, nikoli však zaměřený na bulharskou literaturu. O zahraničních nakladatelstvích na popularizaci bulharské literatury či o bulharském emigrantském literárním tis-

ku, stejně jako o bulharské exilové literatuře jako o útvaru se svou fyziognomií a se svými poetickými a typologickými charakteristikami se prakticky vůbec nedá mluvit.

Jeden z mála článků v bulharském tisku věnovaných **samizdatové literatuře** byl nazván *Něžná křídélka bulharského samizdatu*. Vyjma posledních dvou až tří let před listopadem 1989 se totiž bulharský samizdat vyčerpával spontánně pořízenými xerokopii ojedinelých knih a textů, jako např. oficiálně vyšlé a posléze zabavené knihy budoucího prezidenta, filozofa Želja Želeva, nazvané *Fašizmus*, obsahující dost průhledné analogie mezi tímto historickým jevem a společenskými poměry v socialistickém Bulharsku a vnucující, že i ten zdánlivě nejdemokratičtější režim se nevyhne jistých prvků diktatury. (Komické je, že původně vyšla tato kniha v edici nesoucí jméno Karla Marxe.)

Až těsně před Listopadem začaly vycházet nezávislé literární časopisy *Most* (Most) – šéfredaktor Vladimir Levčev, a *Glas* (Hlas) – šéfredaktor Edvin Sugarev. (Levčev a Sugarev založili pak v roce 1990 první demokratické literární noviny *Literaturen vestnik*.) Přibližně ve stejnou dobu se objevily i první nezávislé noviny *Alternativa*, tištěné na kancelářském papíru. Vlastní edici založil básník Kiril Kadijski.

Všechna tato vydání však, řečeno slovy autora citovaného článku A. Kjoseva, existovala spíše jako soukromě šířené fámy a jako část společenského dění (samotným aktem svého vydávání) než jako estetická realita; čísla časopisů byla něčím více, než svým vlastním literárním obsahem. „Tato vydání uskutečnila jistý podivný politicko-poetický čin, byla krokem vpřed mimo hranici totalitní mašinérie (...) Byla to demonstrativně svobodná kultura a proto se její vznik rovnal symbolickému činu,“ shrnuje Kjosev.

Kromě velmi skromného objemu samizdatové produkce bije do očí i doba vzniku těch ze zmíněných vydání, která přece jen měla širší společenský ohlas a literárněhistorickou „platnost“. Vznikla totiž až za „perestrojky“, v podstatě bezprostředně před pádem Todora Živkova. Tento fakt byl posléze vysvětlován jak uvolněným duchovním ovzduším v Bulharsku v druhé polovině osmdesátých let, tak i tím, že informace o chystaném převratu předem pronikly mezi určité skupiny intelektuálů a pravděpodobně podpořily a upevnily jejich rozhodnost a odvahu. Jeden z mála badatelů bulharského samizdatu dokonce připouští i zcela pragmatický důvod pro vznik samizdatových periodik – státem omezenou možnost zveřejňování děl mladých autorů.

Skutečný samizdat vznikl v Bulharsku vlastně až po roce 1989 a nabyl takových rozměrů, že dnes prakticky zaplavil literární mapu. Ovšem, ten nemá s fe-

noménem „neoficiální literatura“ ve zde míněném smyslu nic společného. Pojem „oficiální literatura“ dnes zmizel, nelze tedy definovat jevy vůči ní opoziční.

Při strukturaci neoficiální literatury v Bulharsku zbyl úsek, který by se sice dal nazvat **disidentská literatura**, avšak zdá se mi, že vhodnější by byla formulace **literatura psaná disidenty**. Jsou to díla, která sice vyšla „oficiálně“, avšak později se projevil jejich disidentský náboj, knihy byly zabaveny a jejich autoři – prohlášeni víceméně za disidenty.

Před několika lety byl v rámci mezinárodního projektu zpracován *Slovník bulharských disidentů*. Jak se už předem očekávalo, výsledek vyvolal značné rozhořčení, ne-li přímo skandál u části bulharské inteligence. Hlavní příčinou byla skutečnost, že organizátor bulharské části projektu, literární historik a kritik Michail Nedelčev, stanovil taková kritéria volby hesel, která vyhovovala výhradně vládnoucí pravicové koalici, Svazu demokratických sil. Tak například z okruhu disidentů byli vyloučeni bývalí členové komunistické strany a naprosto rezolutně ti z nich, kdo se i nadále hlásili k její následovnici – Bulharské socialistické straně. Tím se do „seznamu“ nedostaly velmi populární postavy, o jejichž disidentství nikdo nepochyboval a které se značnou mírou zasloužily o události z listopadu '89 – například novinář a esejista Stefan Prodev, po roce 1989 dlouholetý šéfredaktor socialistického deníku *Duma*.

I přes tato ideologicko-politicko-konjunkturní omezení obsahuje zmíněný slovník pozoruhodný počet disidentů. Mezi nimi jsou i lidé s otřesnými životopisy, opravdoví mučedníci demokracie. Takový je například Georgi Zarkin, nar. 3. 3. 1940. Od roku 1966 do roku 1974 byl třikrát odsouzen, roku 1977 byl uškrten ve vězení. Byl fotografem a novinářem. Po československých událostech držel osmadvacetidenní hladovku v Starozagorském vězení. Jemu patří výrok: „Od čeho patero varšavských armád vysvobodilo Československo? Vysvobodilo je od Svobody!“ Píše povídky, pohádky a verše, které byly šířeny mimo vězení. Knižně vyšly jeho pokusy až roku 1994.

Spisovatelů je však na stránkách slovníku poměrně málo a většinou byli pronásledováni spíše pro svou občanskou pozici nebo obviňováni ze špionáže (např. Gančo Savov).

Během práce nad tímto referátem jsem udělala improvizovanou, nicméně vcelku reprezentativní anketu mezi univerzitními učiteli bulharské literatury a mezi literárními redaktory z rozhlasu, televize a tisku. Ze souhrnu jejich názorů vyplývá, že těch disidentů, kteří jsou zároveň spisovateli na vysoké úrovni, je v podstatě jen několik: dramaturg Stefan Canev a básníci Boris Christov

(výběr jeho básní byl vydán v Česku nakladatelstvím Euroslavica), Konstantin Pavlov a Binjo Ivanov.

Pozornost si zaslouží každý z nich, já bych se však pozastavila u jiného, až sporného disidenta. Je to satirik Radoj Ralin. Narodil se roku 1923. V mladých letech se nadšeně hlásil ke komunistickému ideálu, záhy však propadl zklamání a začal provozovat aktivní činnost proti tzv. „deformacím“ politického, sociálního a kulturního života. V důsledku toho byl nesčetněkrát propouštěn z práce, jeho tvůrčí projekty byly zastavovány nebo odmítány. Celá jeho tvorba byla po několik desetiletí předmětem důsledného pronásledování a politické cenzury. V šedesátých letech vláda, bezmocná proti jeho celonárodní popularitě, vůči němu odstartovala diskreditační atak. Udělovala mu různá privilegia, ceny atd. a na určitou dobu skutečně dokázala prosadit představu o „falešném“ strojeném disidentovi, hýčkaném režimem a obratně manipulovaném Todorem Živkovem, aby byl z jedné strany živým důkazem „svobody slova“ v Bulharsku, a aby, z druhé strany, jako hromosvod vybíjel sociální napětí. Avšak úctak R. Ralina v různých konspirativních organizacích, mezinárodní ohlas jeho poezie jakožto i naprostá absence jakékoli konjunkturnosti jak tehdy, tak i v dnešní době vyvrátily všechny insinuace a převrátily jej v mytologickou figuru, málem ve folklorní personifikaci, jako jsou Nasredin Hodža a Chytrý Petar. Jestliže ostatní disidenti byli známí relativně malému okruhu lidí, Radoj Ralin se stal jakoby emanací disentu. Jeho popularita, ač do jisté míry apokryfní, byla bezmezná. Sám tento svůj status shrnul ve verši: „Piš epigramy a neboj se v boji, stejně je zase připíšou Radojovi.“

Poetický styl R. Ralina se vyznačuje provokativností, uličním vtípem, hospodskou nápaditostí, „pabitelstvím“. Mimochodem, srovnání s B. Hrabalem by mohlo být v mnoha ohledech – jak co do způsobu psaní tak i co do způsobu prožívání disentu – značně plodné. Ačkoli by byla bezprostřední inspirace Hrabalem u Ralina těžko doložitelná, „česká“ inspirace je u něj nesporná (byl ostatně v Československu na ročním „poznávacím“ a „inspiračním“ pobytu – častá to praktika socialistických spisovatelských svazů – v letech 1949–1951 a od této doby bylo „české téma“ stálým komponentem významového komplexu jeho tvorby). Uvedla bych tu alespoň jeden epigram, který určitě osloví české publikum:

Co svět světem stojí,
Pravda vítězí,
Pravda vše překonává,
Nicméně křivda zůstává.

Téma české inspirace anebo i českého obohacení bulharského disentu si ovšem zaslouhuje zvláštní – hlubší a rozhodně širší – bádání, ale i v tomto pojednání nesmí zůstat opomenuto. Tak například v šedesátých letech vznikla celá řada ostře kritických a poeticky vysoce působivých filmů, v nichž jsou zcela zřetelné impulzy české „nové vlny“ (zde určitě zapůsobila skutečnost, že někteří z předních bulharských režisérů, jako např. Rangel Valčanov, studovali na pražské FAMU).

I bulharští disidentsky naladěni spisovatelé byli fascinováni a stimulováni českým duchovním děním v šedesátých letech, a nejen to: otevřeně cítili s českými kolegy a angažovali se pro jejich věc. Sám Georgi Markov musel opustit vlast právě kvůli českým událostem (byl přítomen na IV. sjezdu českých spisovatelů). Posléze nazval české události „tím nejbolestnějším etalonem občanské a lidské důstojnosti ve východní Evropě“. Další významný disident, Eduard Genov, byl odsouzen spolu s Alexandrem Dimitrovem a Valentinem Radevem za propagaci ve prospěch Československa po roce 1968. Chová se mimořádně statečně. Roku 1988 zakládá „Nezávislou společnost za obranu lidských práv“ a je přinucen emigrovat do Spojených států. Po roce 1989 aktivně podporuje demokratické procesy u nás. Stefan Marinov (1931–1997), fyzik, námořník a spisovatel, byl opakovaně bezdůvodně internován v psychiatrické léčebně. Po emigraci v roce 1977 pracuje na různých projektech s disidenty z východních zemí. Roku 1978 organizuje v Bruselu s českými disidenty fórum o 10. výročí Pražského jara.

Roku 1977 vznikla dokonce „Bulharská charta 77“. Její autoři Josif Petrov a Manol Žurnalov se názvem i obsahem hlásí k české chartě, jež je pro ně „světovým manifestem ochrany lidských práv všude ve světě“.

I z toho stručného přehledu je zřejmé, že ani kvalitativně, natožpak kvantitativně nepodléhá bulharská neoficiální literatura našeho období žádnému srovnání s českou. V žádném případě nemůže pretendovat na pozici „druhé“ a „třetí“ národní literatury. Tato disproporce je nevysychajícím zdrojem pocitu viny a nutkání hledat ospravedlnění. Jedním z nich je například tvrzení, že „bulharská inteligence byla plánovitě vymýcena po 9. září roku 1944“ (datum nastolení socialistického režimu v Bulharsku – A. P.). Toto tvrzení lze přijmout (i když s jistými výhradami, obzvlášť co se týče rozsahu jevu – nebyl totiž zdaleka až tak globální), pokud mluvíme o politických oponentech socialistické vlády. U spisovatelů není obraz zdaleka tak jednoduchý. Mnozí z předních autorů z první poloviny dvacátého století byli i nadále uznáváni jako klasikové, další pokračovali v psaní a i přes drtivou cenzuru tvořili vynikající díla. Socialistické Bul-

harsko nepoznalo skutečné hromadné zahubení „píšících“ intelektuálů, ani hromadnou emigraci tak jako třeba Rusko po Velké socialistické revoluci. Navíc pokud si někdo dá tu práci a spočítá, kolik bulharských spisovatelů bylo fyzicky zlikvidováno bulharskými vládami před rokem 1944 pro svá politická přesvědčení, bilance pravděpodobně bude dost překvapivá. A ještě něco: když mluvíme o literárním disentu sedmdesátých a osmdesátých let, máme přece na mysli generaci, která začala účinkovat na literárním poli značně později – až v šedesátých letech nebo i potom.

Další často opakované „vysvětlení“ absence mocné „zakázané“ literatury je perfidnost bulharské komunistické strany v manipulování a v zastrasování inteligence. Již zmíněným dubnovým plénem z roku 1956 byla utvořena iluze „tání“, nebo, jak se u nás říkalo, „rozmrazování“. Vlastně nebyla to tak docela iluze. Ve srovnání s předchozím obdobím krutého totalitarismu skutečně došlo k relativnímu uvolnění tvůrčích potencií bulharských spisovatelů. V šedesátých letech vznikla řada děl, možná dodnes co do umělecké hodnoty nepřekonaných. Velmi zajímavá je situace po roce 1968, pro kterou se mi zdá vhodný výraz „plíživá normalizace“ nebo možná „implicitní normalizace“. Moc dělala všechno možné, aby utlumila napětí v řadách inteligence a aby se vyhnula fenoménu „českých událostí“ v zemi. Po účasti na invazi spojeneckých armád v Československu potřeboval režim opravit svou mezinárodní image, aby se legitimizoval před světem. Další diskreditace socialistické vlády a vážná krize režimu nastala v osmdesátých letech v důsledku tzv. obroditelského procesu (násilného pobulharštování bulharských Turků) a ruské perestrojky. Režim reagoval obrátě jistou liberalizací v kulturní politice. Zároveň však byli spisovatelé doslova kupováni anebo zaháněni do situace, kdy museli dělat všelijaké kompromisy, aby vůbec mohli psát a svá díla vydávat. Vznikla početná spisovatelská nomenklatura. To vše nenápadně, ale jistě deformovalo pomalu celou spisovatelskou obec.

B. Kunčev píše, že autoritativní a totalitní moc vysvětluje leccos, když uvažujeme o nedůstojném postoji mnoha z bulharských spisovatelů. Avšak vysvětlení neznamená ospravedlnění kompromisů a inflaci mravních hodnot. Autor připomíná neúplatnost a mravní pevnost tvůrců za profašistických režimů, kdy byli mnozí intelektuálové fyzicky zlikvidováni a jejich knihy byly zakazovány, a klade mučivou otázku, proč nebylo více těch, kdo v době socialistické diktatury zvolili hrdé mlčení anebo statečnou občanskou pozici.

A. Kjosov popisuje ještě výstižněji, hlouběji a málem orwellosky odpudivou, morbidní a nebezpečnou situaci bulharského spisovatelského života ze sedmdesátých a osmdesátých let, která sotva vznikla bez přispění samotných spi-

sovatelů: „Všude jinde spisovatel píše; u nás on jednoduše JE... Plození textů je vnější a náhodný atribut hlubinného obývání spisovatelského ontosu (...) Bulharští literáti – to je komunita, jež napodobuje svou vlastní existenci.“

Nechávám české čtenáře posoudit, jestli tato situace bulharských spisovatelů není dokonce horší než vše převálcovavší normalizace v Česku. Mimochodem, existuje i verze, podle níž bulharský kulturní disent existoval v tak bezvýznamném měřítku právě kvůli tomu, že se u nás nekonaly „české události“, že jsme neměli svůj rok 1968 a pro absenci bezohledného útlaku se nespokojenost a odpor „rozlily“ do jiných forem. Ano, mohli bychom mluvit o „dobře utajených“ náznacích disidentského postoje v rámci bulharské oficiální literatury. Mám na mysli sahání po žánrech jako jsou historická próza, sci-fi anebo satira, tedy žánrech, které dovolují alegorickou formou, za pomoci smyšlené nebo „jiné“ skutečnosti vyslovit hořké pravdy. Nutno říct, že v tomto úseku, jakož i ve folklóru nové doby, anekdotách, je reciprocita mezi českou a bulharskou literární realitou mnohem větší.

Bývalý disident Marko Gančev stvořil zajímavou hypotézu o tom, že se „bulharské události“ sice nekonaly, avšak pokračují. Tím mínil jistou pasivní rezistenci vůči režimu, tak trochu švejkovské odcizení lidu ideologické mašinérii. Autor sice uznává, že Češi a Slováci spolu podobným mlčenlivým „stávkováním“ dosahovali nejednou i výšin národního ducha, a lituje, že se Bulhaři něčím takovým v novější době pochlubit nemohou. Ale je zároveň názoru, že onou nepřetržitou a dokonce neviditelnou rezistencí bylo dosaženo lepšího konečného výsledku než nepokrytým odporem ostatních národů zemí východního bloku.

Inu, Bulhaři také měli svou sametovou revoluci, a to dokonce o týden dříve než Češi. Ale zůstává nepopíratelnou pravdou, že inteligence svým dějinným postojem vychovává lid. Proto snad není náhodné, že bulharský „sameťák“ byl nikoli výsledkem celonárodního vzepětí, nýbrž vnitřním převratem v lůně komunistické strany (jiná věc ovšem je, že situace se vysokým, stranickým funkcionářům, kteří převrat naplánovali a uskutečnili, záhy vymkla z rukou). „Bulharský způsob disentu“ se podle mne promítá jako radiace i do devadesátých let a může být vysvětlením některých paradoxů tohoto desetiletí. Například pokračujícího disidentství, někdy formou ostré opozičnosti, nejnespornějších předlistopadových disidentů – R. Ralina, B. Christova, VI. Kostova, K. Pavlova, St. Caneva... A také – náruživě a definitivně emigrace obrovského procenta bulharské humanitní inteligence po roce 1989. Rozsah tohoto jevu je až hrozivě velký a člověk nabývá přesvědčení, že to jediné, co vadilo většině bulharských intelektuálů na totalitním režimu, byly nízké platy a nemožnost volně odjet do ciziny, a že jejich jediným cílem byla snad jakási „soukromá demokracie“. (Trýz-

nivý pocit vlastního egoismu, zrady vůči svému národu, zřeknutí se svého vysokého poslání vykřičel jeden z těch nových emigrantů slovy: „Bože, odpusť mi, že jsem využil kříže, který jsi mi vložil do rukou, jako tyč, kterou jsem přeskočil státní hranici...“)

Tak tedy pro nemalou část bulharských intelektuálů z dob demokracie je život zase jinde. Bude vůbec někdy v jejich vlasti? Domnívám se, že dnes není v duchovním plánu pro Bulharsko osudovější otázky. Záporná odpověď by totiž zpochybnila celou bulharskou civilizační existenci – Bulharsko by existovalo v oxymoru D. Bočeva jako „vlast ve vyhnanství“.

Literatura:

- S. Savčev: „Balgarskijat samizdat (Bulharský samizdat)“, *Literaturen vestnik*, č. 34, 23. 8. 1990, s. 1–4.
- S. Borisova: „Georgi Zarkin. Biogram“, *Demokratičen pregled*, jaro, 1998, s. 15–216.
- D. Bočev: „Rodina v izgnanie (Vlast ve vyhnanství)“, *Septemvri*, č. 1, 1990, s. 177–189.
- B. Kunčev: „Na čij pogled ne vjarvam (Čímu pohledu nevěřím)“, *Septemvri*, č. 1, 1990, s. 136–141.
- I. Spasov: „Radoj Ralin. Biogram“, *Demokratičen pregled*, podzim–zima, 1999, s. 666–670.
- M. Gančev: „Oprošténie i prokljatie na izmamata (Zproštění a prokletí klamu)“, *Septemvri*, č. 4, 1990, s. 4–25.
- S. Igov: *Kratka istorija na balgarskata literatura* (Krátké dějiny bulharské literatury). Prosveta, Sofia, 1996.
- A. Slavov: *Balgarskata literatura na razmrazjavaneto* (Bulharská literatura táni). Christo Botev, Sofia, 1994.
- A. Kjosev: „Radikalen manifest. Pred balgarskata literatura njama badeshte (Radikální manifest. Bulharská literatura nemá budoucnost)“, *Literaturen vestnik*, č. 7, 11. 2. 1991, s. 2.
- A. Kjosev: „Nežnite krilca na balgarskija samizdat (Něžná křídélka bulharského samizdatu)“, *Kultura*, č. 39, 28. 9. 1990, s. 5.